

Augustyn ze Stargardu i początki pomorskiej historiografii

Augustyn był zakonikiem w klasztorze augustianów w Stargardzie. W starszej literaturze nazywano go Angelusem, jednak nowsze badania wskazują, że bardziej właściwą formą imienia jest Augustyn. Dziełem Augustyna, które przetrwało do naszych czasów dzięki odpisom zamieszczonym w późniejszych przekazach, jest tzw. *Protokół*, powstały w pierwszej połowie XIV wieku. Jest to utwór opisujący historię księstwa i biskupstwa pomorskiego od najdawniejszych czasów aż po okres współczesny autorowi. Główną ideą, wokół której zbudowana została narracja Augustyna ze Stargardu, była niezależność Pomorza od Polski. Utwór powstał bowiem w kontekście nasilonego sporu polsko-pomorskiego o zwierzchność metropolitarną arcybiskupstwa gnieźnieńskiego nad biskupstwem kamieńskim, co szerzej interpretować można jako dążenia do rozszerzenia polskich wpływów na Pomorzu.

Biskupi kamieńscy (wcześniej: pomorscy) od początku utworzenia biskupstwa z siedzibą początkowo w Wolinie, a później w Kamieniu, tj. od XII wieku, byli podporządkowani bezpośrednio papieżowi, bez pośrednictwa okolicznych arcybiskupstw. Przedstawiciele arcybiskupstwa gnieźnieńskiego rościli sobie jednak prawo do objęcia pomorskiego biskupstwa swoim zwierzchnictwem, interweniując u kolejnych papieży, którzy opowiadali się raz za jedną, innym razem za drugą stroną konfliktu, który miał i swój materialny wymiar związany z ponoszeniem opłaty denara świętego Piotra i dziesięciny.

Wiele wskazuje na to, że Augustyn ze Stargardu był czynnym uczestnikiem prowadzonego sporu i związanych z nim wydarzeń. Między innymi był członkiem poselstwa, które biskup kamieński Jan wysłał w 1345 roku do papieża Klemensa VI, rezydującego wówczas w Awinionie. Przedstawiciele kamieńskiego biskupa zawieźli do papieża daninę rekognicyjną, a przy okazji starali się przekonać go do poparcia ich stanowiska, tj. potwierdzenia niezależności biskupstwa kamieńskiego od arcybiskupstwa gnieźnieńskiego.

Augustyn ze Stargardu być może również wziął udział w pomorsko-polskim procesie, który przeprowadzony został wcześniej, najpewniej w 1342 roku w Gdańsku, przed papieskim kolektorem świętopietrza, Galhardem de Carceribus. W wyniku tego posiedzenia sądu papieskiego powstała notatka opisująca przebieg rozprawy, która przechowywana jest w archiwum w Greifswaldzie. Przedstawione przez Pomorzan argumenty, które opisano w notatce, są tożsame z zaprezentowanymi później przez Augustyna ze Stargardu w *Protokole*. Tożsame jest również zasób źródeł, z których czerpali informacje przedstawiciele Pomorzan w Gdańsku i Augustyn.

W *Protokole* szeroko omówiona została pomorska argumentacja, osadzona na konkretnych przykładach mających stanowić dowody potwierdzające jej prawdziwość. Autor wykorzystał informacje zawarte we wcześniejszych kronikach, tekstach hagiograficznych i dokumentach, w tym bullach papieskich. Wybrał z nich fragmenty, które mogły potwierdzić prawdziwość nadrzędnej tezy przedstawionej w utworze, którym była niezależność Pomorza od Polski. Przedstawioną tezę rozwinął Augustyn w oparciu o trzy drogi dowodzenia. Pierwszą z nich były przedstawione w przekazach źródłowych granice polsko-pomorskie, drugą odwieczna wrogość polsko-pomorska, a trzecią podległość biskupstwa bezpośrednio papieżowi.

Cytowane przez Augustyna opisy przebiegu granic Polski i Pomorza miały udowodnić, że stanowiły dwa niezależne organizmy. Autor przytoczył również występujące we wcześniejszych przekazach wykazy biskupstw znajdujących się w granicach arcybiskupstw sąsiadujących z Pomorzem i wskazał, że w żadnym z nich nie wskazano biskupstwa pomorskiego, co świadczyło o tym, że nie podlegało żadnemu z arcybiskupstw. Powołał się również na dokumenty papieskie, które miały potwierdzać bezpośrednie podporządkowanie papieżowi. Dla wzmocnienia tej argumentacji przytoczył Augustyn przykład diecezji bamberskiej, która była podporządkowana bezpośrednio papieżowi i na wzorze której – zdaniem Augustyna – została utworzona diecezja pomorska. Przedstawienie korzeni polsko-pomorskich walk miało natomiast wskazać, że konflikt współczesny autorowi opierał się na wielowiekowej tradycji wrogości między Polakami a Pomorzanami. Wreszcie ostatnia grupa argumentów miała dowieść, że pomorscy biskupi otrzymywali inwestyturę bezpośrednio od papieża.

Jedną z dwóch głównych osi narracji Augustyna był odwieczny konflikt polsko-pomorski. Augustyn, opierając się na informacjach z wcześniejszych kronik, przedstawił początki Pomorza i Polski, które jego zdaniem posiadały wspólne korzenie w mitycznym Imperium Lechitów, które po bezpotomnej śmierci Wandy rozpadło się na dwie części: Polskę i Pomorze, rządzone przez walecznego króla Attyle. Od tego momentu – według koncepcji Augustyna – rozpoczęły się polsko-pomorskie walki, toczące się również w czasach Juliusza Cezara, który wybudował na Pomorzu warowne grody (Wolin i Wołogoszcz) służące do walk z Polakami.

Przedstawione powyżej wątki stanowiły typowy dla tego okresu dziejopisarstwa przykład wykorzystania znanych z dziejów postaci do zbudowania narracji o antycznych korzeniach własnego ludu. Motyw związany z obecnością Juliusza Cezara na Pomorzu był obecny również w innych przekazach, z których czerpał informacje Augustyn. Nadanie

antycznej metryki państwu pomorskiemu miało wzmocnić wymowę przekazu Augustyna, a dodatkowo wprowadzenie do narracji postaci Juliusza Cezara wskazało na związki ze współczesnym mu Cesarstwem, w opozycji do Polski. Ponadto wprowadzenie postaci kojarzonych z siłą i odwagą podkreślić miało, że Pomorzanie wywodzą się od nieustraszonych przodków, a co więcej – elementem spajającym ich wewnętrznie miała być wrogość w stosunku do Polski. Augustyn przeniósł zatem na historyczny grunt współczesne mu przekonanie o konieczności udowodnienia niezależności Pomorza od Polski.

Wykorzystany przez Augustyna został również inny wątek związany z historią Pomorza, obecny we wcześniejszych kronikach, dotyczący legendarnego miasta Wineta. Według miejscowej tradycji było to wyjątkowe, bogate miasto, o bardzo dużym znaczeniu, które zostało zniszczone w nieznanymi szerzej okolicznościach. Miasto Wineta miało również dać nazwę Wenetom, zamieszkującym Pomorze, którzy nazwali się Pomorzanami – a więc sięgającymi aż do morza – po zniszczeniu Winety. Augustyn ze Stargardu połączył wątek Winety z Juliuszem Cezarem i stwierdził, że ten antyczny wódz wybudował w miejscu pozostałości po Winecie miasto Wolin, które stanowiło centrum do walk z Polakami. Nakreślił w ten sposób oś dziejów Pomorza i Pomorzan, oplatając wokół niej wątki zaczerpnięte z wcześniejszych kronik.

Augustyn podkreślał, że polsko-pomorski konflikt trwał nieustannie, od czasów najdawniejszych, poprzez bardziej mu bliższe i współczesne. Przedstawił między innymi opisy walk toczonych między Pomorzem a Polską za czasów Bolesława Krzywoustego, który w świetle przekazu Augustyna był zaciekłym wrogiem Pomorzan. Augustyn stwierdził również, że po raz pierwszy pokój między zwaśnionymi stronami zapanował dzięki staraniom Ottona z Bambergu w trakcie działań związanych z prowadzeniem misji chrystianizacyjnej, którą na Pomorze skierował Bolesław Krzywousty. Otton z Bambergu miał wyjątkowe znaczenie dla narracji Augustyna, ponieważ został on wykreowany na postać, która ustanowiła na Pomorzu nowy porządek związany z przyjęciem chrześcijaństwa.

Misja chrystianizacyjna Ottona z Bambergu na Pomorzu, przeprowadzona w latach 1124 – 1125 i 1128 odgrywała bowiem istotną rolę w przekazie Augustyna, który wykorzystał w swojej narracji kilka wątków zaczerpniętych z trzech żywotów misjonarza, które powstały krótko po jego śmierci w 1139 roku. Autor wykorzystał informacje znajdujące się w tych przekazach jako argumenty do udowodnienia swojej tezy o niezależności Pomorza. Przedstawiając przebieg misji chrystianizacyjnej skupił się przede wszystkim na postaci Ottona z Bambergu, w tradycji pomorskiej nazywanego Apostołem Pomorzan. W koncepcji Augustyna przeprowadzenie misji chrystianizacyjnej na Pomorzu przez Ottona z Bambergu zadecydowało o późniejszym kształcie pomorskiego biskupstwa i księstwa.

Przeprowadzenie misji chrystianizacyjnej odbyło się z inicjatywy Bolesława Krzywoustego, który skierował na Pomorze Ottona z Bambergu. Augustyn ze Stargardu starał się natomiast umniejszyć udział Krzywoustego w przeprowadzeniu misji, podkreślając zasługi księcia pomorskiego Warcisława I, który otoczył Ottona opieką i wsparciem podczas podróży misyjnej. Zabieg ten skutkowało dowartościowaniem nie tylko samego Warcisława I, ale całej pomorskiej dynastii, władającej księstwem również w czasach współczesnych Augustynowi. Augustyn podkreślił również, że w trakcie misji chrystianizacyjnej Otton działał z upoważnienia i za zgodą papieża i cesarza, co było kolejnym przykładem zastosowanego w narracji zabiegu kierującego Pomorze ku cesarstwu.

Opisując przebieg misji chrystianizacyjnej Augustyn ze Stargardu skupił się na tych elementach, które mogły posłużyć za potwierdzenie nadrzędnej tezy przekazu. Podkreślił zatem, że Otton z Bambergu nie żądał od Pomorzan żadnych dóbr materialnych i nie ustanowił żadnych opłat po wprowadzeniu chrześcijaństwa, w tym świętopietrza, co zdaniem Augustyna stanowiło wystarczający dowód na to, że Pomorze nie musiało ponosić tej opłaty. Wskazał również, że wolą Ottona z Bambergu było utworzenie na Pomorzu diecezji podporządkowanej bezpośrednio papieżowi, na wzór swojej własnej diecezji, a sprzeciwianie się woli Ottona potraktować należy jako nieuznawanie autorytetu papieża, będącego zwierzchnikiem Kościoła. W bezpośredni sposób zatem przedstawiciele arcybiskupstwa gnieźnieńskiego nazwał bluźniercami. Misja chrystianizacyjna stanowiła zatem jeden z podstawowych elementów narracji Augustyna o początkach biskupstwa i księstwa pomorskiego.

Przekaz Augustyna ze Stargardu należy analizować nie tylko pod kątem dążeń do potwierdzenia niezależności kościelnej Pomorza, ale także kształtowania pamięci o początkach pomorskiego księstwa. Autor bezpośrednio przedstawił swoje intencje na początku utworu, w dedykacji skierowanej do szczecińskiego księcia Barnima III, którego nazwał pentarchą sprawującym władzę nad Szczecinem, Pomorzem, Sławią, Kaszubami i Lucicami. Augustyn podkreślił również, że Barnim III pochodzi z królewskiego rodu sięgającego wspomnianego już powyżej Attyli, a utwór, który zadedykował Barnimowi ma przedstawić dzieje pomorskiej dynastii. Postać Barnima III nieprzypadkowo znalazła się w *Protokole*; był to wówczas najsilniejszy z pomorskich książąt, którego działania przyczyniły się do wzmocnienia pozycji Pomorza, usunięcia brandenburskiej zwierzchności lennej i ostatecznie uznania za samodzielne księstwo Rzeszy. *Protokół* Augustyna ze Stargardu jest zatem przykładem rodzimej, pomorskiej historiografii, celem powstania której było kształtowanie pamięci o przeszłości Pomorza. O jego znaczeniu świadczyć może fakt, iż przedstawione w nim twierdzenia wykorzystywane były również w późniejszych przykładach pomorskiego dziejopisarstwa.

Więcej:

Augustyn ze Stargardu zwany niegdyś Angelusem, Protokół. Kamieńska Kronika-Rodowód Książąt Pomorskich. Tzw. Stargardzka Genealogia, wyd. Edward Rymar, tłum. Elwira Buszewicz, Stargard: Muzeum Archeologiczno-Historyczne 2008.

Ryszard Walczak, „*Protocollum*” *Augustianina-eremity zwanego Angelusem ze Stargardu. O polsko-pomorskich związkach historiograficznych w średniowieczu*, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk 1991.

Monika Rusakiewicz, *Polacy i Pomorzanie w świetle przekazu Augustyna ze Stargardu*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 32 (61), 2017, z.2, s. 169–179.

Monika Rusakiewicz, *Założenie biskupstwa pomorskiego według Augustyna ze Stargardu*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 32 (61), 2017, z. 1, s. 21–33.

Monika Rusakiewicz